

УДК: 94(477.83/.86):[355.4((438+(47+57)))"1920":355.21(=161.2)]
DOI: 10.30970/sls.2020.69.3500

ПРИЗОВ, ЩО НЕ ВІДБУВСЯ
(до питання про спробу призову українців до польської армії у 1920 р.)

Ігор МРАКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра історичного краєзнавства
e-mail: igor_mraka@yahoo.com
ihor.mraka@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9681-5225>*

У статті аналізуються обставини оголошення і проведення загального призову до польського війська, у тому числі представників національних меншин, влітку 1920 р., коли польсько-більшовицька війна сягнула кульмінаційного моменту. Розкриваються чинники, які вплинули на проведення та результати мобілізації – дезертирство, панічні настрої, провоковані солдатами-утікачами, більшовицька пропаганда. Охарактеризовані зусилля командування Дієвої армії УНР, спрямовані на мобілізацію галичан, які мали на меті компенсувати понесені втрати, а також перемовини з воєнно-політичним керівництвом Речі Посполитої з цього приводу.

Ключові слова: Східна Галичина, Річ Посполита, польсько-більшовицька війна, поляки, українці, призов.

Тема призову до польської армії влітку 1920 р. на теренах Східної Галичини, у тому числі українців, не була предметом спеціального дослідження. Окремі її аспекти частково заторкнуто у працях польських дослідників (Kowalski, 1996; Staweski, 2001). Вітчизняні учені до цієї проблеми практично не зверталися. З огляду на це, метою статті є аналіз обставин, в яких влітку 1920 р. військово-політичне керівництво польської держави оголосило загальний призов до армії, характеристика ставлення новобранців до військового обов'язку та визначення чинників, які впливали на проведення мобілізації, її результати.

Після ліквідації ЗУНР і остаточного захоплення її території польськими військами у липні 1919 р. почалося створення військово-політичної адміністрації у Східній Галичині, поступова інтеграція її до Речі Посполитої. Це передбачало наділення галичан не лише певними правами, а й обов'язками, один з яких – служба у війську. “Тимчасовий закон про загальну військову повинність”, виданий Регентською радою 27 жовтня 1918 р., проголошував, що “військова служба є обов'язком кожного громадянина Польської держави” (Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej, 2, 1918). На момент його видання, коли польсько-українська війна лише розпочиналася, українські юнаки з об'єктивних причин не могли підпадати під його дію. Але з літа 1919 р., відколи Польща встановила контроль над Східною Галичиною і розпочала інтеграцію її територій, призов українців до польської армії ставав чимраз реальнішим. Цьому,

зокрема, сприяв закон про польське громадянство від 20 січня 1920 р. Згідно з ним, усі мешканці Східної Галичини автоматично ставали громадянами Речі Посполитої, якщо «мали право власності або постійно проживали в одній із гмін відновленої Польської держави, що перед тим входили до Австро-Угорщини» (ст. 2, п. 1 б). Відтак, після набуття законом чинності українців почали вважати громадянами Речі Посполитої (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 7 (44), 1920, s.82–83). Це підтверджувало розпорядження міністра внутрішніх справ Польщі від 7 червня 1920 р., у якому зазначалося: «До остаточного визначення кордонів територією Польської держави, на яку поширюється закон від 20 січня 1920 р., є місто Варшава, воєводства Варшавське, Лодзьке, Келецьке, Люблінське, Бялостоцьке, Познанське, Поморське, а також колишнє королівство Галичини й Лодомерії з Великим князівством Краківським» (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 52 (320), 1920, s.907).

З огляду на це, керівництво Речі Посполитої мало законні підстави проводити загальний призов до армії, у тому числі серед представників національних меншин на території Східної Галичини. Проте невизначений міжнародно-правовий статус цих земель стримував керівництво Польщі від впровадження загальної військової повинності.

Ситуацію змінила польсько-більшовицька війна. 21 квітня 1920 р. між Річчю Посполитою та Українською Народною Республікою було укладено Варшавський договір, а 24 квітня – військову конвенцію про спільні воєнні дії проти більшовиків. 25 квітня розпочався наступ об'єднаної армії в Україну, а 7 травня вже визволено Київ. До кінця травня значна частина території України була звільнена від більшовиків, але через брак ресурсів розвинути успіх не вдалося. Контрнаступ червоних змусив частини польської армії та Дієвої армії УНР відступати. 14 липня 1920 р. вони перейшли на західний берег р. Збруч, готуючись обороняти Східну Галичину. Упродовж 14–24 липня Дієва армія УНР та частини польської армії відбивали атаки більшовицьких військ, які намагалися форсувати Збруч. Друга половина липня–початок серпня 1920 р. стали найкритичнішим моментом для Речі Посполитої і Східної Галичини¹.

Поспішний відступ, а інколи й панічну втечу польських військ, випадки дезертирства першими відчували мешканці прикордонних повітів. Перші повідомлення про появу дезертирів почали надходити ще задовго до наближення більшовицьких військ до Галичини. Так, Міністерство внутрішніх справ Польщі у листі до Генерального делегата уряду у Львові від 7 липня 1920 р. повідомляло:

“Останнім часом зауважене численне дезертирство рядових, особливо тих, котрі відбули коротку, з огляду на поспіх, підготовку,

¹ 23 липня 1920 р. більшовицьке командування Південно-Західного фронту видало наказ, згідно з яким 12-та армія повинна була наступати в напрямку Холм–Красник–Аннопіль, 1-ша Кінна армія Семена Будьонного не пізніше 29 липня зайняти Львів, а 14-та армія від р. Збруч наступати в напрямку Тернопіль–Перемишляни–Городок. Таким чином, від цього моменту війська Південно-Західного фронту отримали наказ розгромити польські війська на львівському напрямку і заволодіти Галичиною. Розвиваючи наступ, 1-ша Кінна армія 26 липня захопила Броди, а до 28 липня форсувала р. Стир, зайняла Буськ і вийшла до р. Західний Буг. Одночасно на півдні 14-та армія прорвала польську оборону на р. Збруч і 26 липня захопила Тернопіль. Але 3 серпня польські війська змогли відбити Броди і Радивилів. 13 серпня 1-ша Кінна армія розпочала черговий наступ і 14 серпня вдруге зайняла Броди, а 15 серпня – Буськ. Після цього 16 серпня армія С. Будьонного розпочала наступ на Львів, генеральний, але невдалий, штурм якого відбувся 19–20 серпня 1920 р. Лише після цього, згідно з наказом, виданим ще 14 серпня, 1-ша Кінна армія, передана на підсилення Західного фронту, 20 серпня почала виводитись з-під Львова. Наступ на Львів припинився (Директиви командования фронтов Красной Армии (1917–1922), 1974, с.227; Голубко, Грицюк, Кривизюк та Лисенко, 2020, с.251–252; Мельтохов, 2011, с.78–79).

є менш призвичаєними до військової дисципліни та зусиль, необхідних на фронті. Ці дезертири у великій кількості проникають углиб краю, безкарно переховуються, поширюють неправдиві погоски про ситуацію на фронті, що, крім безпосередньої шкоди для армії, негативно впливає на моральний стан населення всередині країни". (Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА), ф. 146 (6, 1409), арк.259)²

Джерелом паніки, а відтак, своєрідним каталізатором дезертирства, значною мірою став офіцерський корпус. Командування державної поліції в Тернополі повідомляло про численні випадки втечі офіцерів з фронту. Більше того, просуваючись углиб краю, вони розпродували дорогою вози, коней і інше армійське майно місцевому населенню (Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 274 (1, 19), арк. 52 зв.). Панічну втечу офіцерства підтвердила доповідна записка від 20 липня 1920 р. на ім'я керівника держави Юзефа Пілсудського:

“Офіцери, а серед них і вище командування, є головними винуватцями паніки. Вони пророкують поразку, видають рядовим накази, які провокують їх до втечі, самі ж не супроводжують відступаючих, а на автомобілях чи кінно випереджають їх, не думаючи, як зібрати особовий склад. У Білостоку та у Східній Галичині цивільна адміністрація виступала проти евакуації. Проте військове керівництво видало загальний наказ про поспішну евакуацію, чим спровокувало безлад”. (Zakład Narodowy imienia Ossolińskich (Wrocław). Dział rękopisów. Papiery Kazimierza Sosnkowskiego, rkps. 16501/II, s.31)

У другій половині липня–в серпні 1920 р. дезертирство зросло і, без перебільшення, набуло загрозливих масштабів. У прикордонних повітах утікачі поширювали неправдиві чутки про стан справ на фронті, провокуючи зростання паніки серед місцевого населення. Багато хто з них переховувався по лісах, займався грабунком місцевого населення, забираючи головним чином продукти харчування (ДАТО, ф. 274 (1, 19), арк. 67 зв.). Дезертири намагалися потрапити у великі міста, перебратися подалі від лінії фронту і переміститися в глибокому тилу. Повітові і міські відділення поліції проводили облави, посилювали контроль залізниці, особливо вантажних вагонів, якими утікачі пробиралися вглиб країни (ДАЛЮ, ф. 108 (1. 680), арк. 33–33 зв.). Попри радикальні заходи боротьби з дезертирством, воно залишалося доволі масштабним, навіть під час вирішальних боїв неподалік Львова і під Варшавою у серпні 1920 р.³ У

² Про аналогічні дії дезертирів повідомлялось у рапорті львівського повітового відділення поліції від 7 липня до керівника поліції у Львові і Кракові: “Власті все частіше отримують донесення про безкарний бандитизм і витівки дезертирів, які переховуються по селах. Дезертири сіють страх в околицях і утруднюють справне функціонування органів правопорядку. Організовані в надзвичайних випадках експедиції і облави не дають позитивних результатів, оскільки сільська людинність, переховуючи і допомагаючи дезертирам, утруднює заходи військових і органів державної поліції” (Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ), ф. 108 (1, 680), арк. 41).

³ Масове дезертирство у липні–серпні 1920 р. змусило військово-політичне керівництво країни вживати термінових заходів. Так, 20 липня головнокомандувач підписав декрет, який містив перелік злочинів, у тому числі дезертирство, за які передбачена кара смерті. 28 липня і 1 серпня 1920 р. Командування польської армії видало накази, згідно з якими за лінією фронту з жандармів, поліції і тилкових частин створювався кордон, який мав обмежити неконтрольований рух у прифронтовій зоні, боротися з дезертирством, поширенням панічних настроїв. Крім того, 11 серпня Рада оборони країни прийняла закон, згідно з яким дезертирство або ухилення від військової служби могло стати підставою для втрати громадянства (Kania, 2020, s.63–73; Sady dorażne, 1920, Gazeta Lwowska, 25 lipca, №. 167. s.5; Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 81 (540), 1920, s.1474).

звіті співробітника поліції Блащишина про суспільно-політичні настрої в околицях Львова у першій декаді серпня повідомлялося, що численні групи дезертирів, озброєних гвинтівками і гранатами, “бродять по селах, переходять в лісах, а деколи навіть доходять до дрібних сутичок”, що “дезертири проводять агітацію серед населення, зокрема серед русинів”, що лише підсилювало антидержавні настрої (Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego (далі – САВ), zesp. I.371.6/A (49), k. 7).

Поспішний відступ військових, дезертирство, зростання паніки зумовило вимушено швидку, а подеколи самовільну втечу державних чиновників (ЦДІА, ф. 146 (6, 1411), арк. 596, 612). Водночас углиб країни з родинами виїжджали заможніші землевласники, підприємці, духовенство. Доходило до того, що керівники окремих гмін втрачали контроль над ситуацією і ставали зовсім безпорадними, оскільки їхні розпорядження подеколи не виконувались або й ігнорувались (ДАТО, ф. 274 (1, 19), арк. 52 зв.). За таких обставин у населення виникала впевненість, що їх залишають напризволяще⁴.

На захоплених територіях більшовики активізували агітацію, здобуваючи в основному симпатії серед бідніших верств. Особливо селяни сприймали соціально-економічні ідеї про поділ маєтків великих землевласників, заможних селян. Через це у перші тижні траплялися випадки, коли люди погоджувалися співпрацювати з більшовиками, а дехто навіть вступав до лав Червоної армії або ж до “ревкомів”. У рапорті повітового управління державної поліції Тереховлі за вересень 1920 р. повідомлялося:

“Бідніша верства цивільного населення, особливо по селах, та єврейське шумовиння пройняті більшовицьким духом і охоче сприяли пограбуванням і звірствам. У гміні Дарахів до більшовицького війська вступило близько 50 добровольців, в гміні Кобиловолки – 40, а в Могильниці – 17. Крім того, з різних гмін повіту в Тереховлі несли службу 60 осіб в так званій міліції “Ревкому”. Більша частина цієї міліції втекла, а рештки переходять в повіті”. (ДАТО, ф. 274 (1, 19), арк. 38 зв.)

Симпатії до більшовиків спостерігалися серед населення у контрольованих поляками прифронтових територіях. Особливо активно більшовицькі ідеї пропагували місцеві євреї, на чому наголошувало Командування державної поліції у Львові у рапорті від 6 серпня 1920 р. Як наслідок, стверджували поліцейські, місцеві селяни очікували приходу більшовиків, оскільки ті обіцяли поділити землі і маєтки заможних власників (ЦДІА, ф. 146 (8, 3822), арк. 4). Але поступово, поспостерігавши за методами діяльності “чрезвычайки”⁵, галичани швидко зрозуміли оманливість більшовицьких гасел.

Польські власті намагалися протистояти більшовицькій пропаганді. З наближенням більшовиків II відділ Командування генерального округу “Львів” планував таємно

⁴ У ситуаційному рапорті за серпень 1920 р. повітова команда державної поліції у Снятині констатувала, по суті, провал призову до війська: “Призов до війська відбувався, але призовники не з’являються до призову, виказуючи небажання до військової служби. Згідно з загальною думкою, небажання виникає через те, що Пани не служать у війську, а стараються, аби служили робітники та міщани і боронили землевласників” (ДАТО, ф. 274 (1, 19), арк. 18–18 зв.)

⁵ Так називали місцеві відділення Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК), створеної 3 грудня 1918 р. у м. Курськ (тепер Росія) як філіал російської надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами. На території України ВУНК почала функціонувати з 5 січня 1919 р., коли більшовицькі війська захопили Харків. З її діяльністю пов’язані масові репресії – “червоний терор”, жертвами якого стали представники усіх верств населення (Енциклопедія історії України, 1, 2003, с.667–668).

розповсюджувати серед населення листівки антибільшовицького змісту. У середині липня 1920 р. повітові старости таємно отримали по два примірники листівки для ознайомлення. У них від імені “Українських хліборобів повстанців” українців закликали не вірити більшовикам з їхніми оманливими гаслами, оскільки вони несуть лише грабунки та насильство (дод. 1) (ЦДІА, ф. 146 (6, 1409), арк. 284). У липні–серпні 1920 р. газети публікували повідомлення про мародерство і вбивства більшовиків на захоплених територіях (Ohydni zbrodniarze, 1920, Przegląd Poniedziałkowy, 37, 27 lipca, s.2; Wiadomości z Brodów, 1920, Przegląd Poniedziałkowy, 39, 10 sierpnia, s.2).

У цей критичний для Польської Республіки момент Рада Оборони Країни 15 липня ухвалила рішення провести загальний призов до війська у Східній Галичині, мотивуючи його необхідністю “раціонального розподілу зусиль” для захисту держави. Це була перша спроба залучити до польської армії також осіб непольської національності, у тому числі українців (Kowalski, 1996, s.74). Призов мав відбутися в умовах погіршення мілітарної ситуації на фронті і напруження польсько-українських відносин у Східній Галичині.

Український політикум, який сприймав польську владу у Галичині як окупаційну і тимчасову, у цей важкий для Польщі час не підтримав її, а зайняв вичікувальну позицію (Швагуляк, 2013, с.331). Антипольські настрої серед місцевого українського та єврейського населення зростали. У ситуаційному рапорті за липень 1920 р. повідомлялося, що “усі спроби порозумітися з євреями і українцями та надія на їхню допомогу є утопією. У важкі для польської держави хвилини ці народи, без сумніву, завжди йтимуть проти неї” (ЦДІА, ф. 146 (8, 3822), арк. 3). Посилила антипольську пропаганду серед населення й українська інтелігенція, яка агітувала за проведення державного перевороту, так як це вже було у листопаді 1918 р. У цьому ж рапорті наголошувалося, що армія Петлюри, у якій багато галичан – колишніх учасників польсько-української війни, в будь-який момент може підсилити незалежницькі прагнення українців Галичини. Такий висновок був зроблений на підставі повідомлень про зростання антипольських настроїв серед рядових, а подеколи й офіцерів Дієвої армії УНР, помітну частину серед яких становили українці-галичани (ЦДІА, ф. 146 (8, 3822), арк. 3 зв.).

Судячи з поліційних звітів, у серпні 1920 р. непевність щодо українського союзника не раз сягала критичного моменту, попри проявлену хоробрість вояків Дієвої армії УНР при обороні свого відтинку Південного фронту. Так, у ситуаційному рапорті від 9 вересня 1920 р. Командування державної поліції в Малопольщі повідомляло, що 22 серпня до Симона Петлюри і Михайла Омеляновича-Павленка прибула делегація галицьких політиків з Надвірної на чолі з Іваном Макухом⁶ з пропозицією від Євгена Петрушевича виступити проти Польщі і захопити владу у Східній Галичині. Попри відмову наддніпрянців, посланці Є. Петрушевича запевнили, що продовжуватимуть боротьбу за владу у Галичині. Недовіру до українців посилювало дезертирство відділів Херсонської дивізії на чолі з генералом Кравсом, які в ніч з 25 на 26 серпня 1920 р., всупереч наказу відправлятися на фронт, залишили Городенку і вирушили в напрямку Чехословаччини. 26 серпня до них приєдналися українські військові з Гвіздця. Об’єднаний загін налічував близько 690 осіб. В ніч на 27 серпня в районі Косова відбулася

⁶ Макух Іван (1872–1946) – український громадсько-політичний діяч. У жовтні 1918 р. брав участь у роботі Української Національної Ради. З 9 листопада 1918 р. очолював державний секретаріат громадських робіт, а з 4 січня 1919 – став державним секретарем внутрішніх справ ЗУНР. Після проголошення Євгена Петрушевича диктатором І. Макух відмовився від посади у владі і повернувся до Тлумача (сучасна Івано-Франківська область) (Підкова І. та Шуст Р., ред. *Довідник з історії України: у 3 т.*, 2. Київ, 1995, с.200).

перестрілка бійців з поліцейськими, які не пропускали їх через місто до Чехословаччини. Згідно з повідомленнями, ці повстанці планували підняти повстання в Гуцульщині, встановити контроль над Карпатами, а потім об'єднатися з Є. Петрушевичем (ЦДІА, ф. 146 (8, 3822), арк. 26; ЦДІА, ф. 146 (6, 1411), арк. 615). Прикрим доповненням цих випадків став виступ загону Бекеша у серпні 1920 р. Тоді повстанці, захопивши Лавочне і сусідні населені пункти, проголосили Бойківську радянську республіку. Ці події наочно демонстрували усю складність і непрогнозованість ситуації у прифронтовій зоні, а головне – підсилювали невпевненість щодо українців (ЦДІА, ф. 146 (8, 3822), арк. 26).

Саме за таких непередбачуваних і сповнених драматизму обставин мав відбутися призов усіх юнаків Східної Галичини до війська, яке зазнало відчутних втрат у травні–липні 1920 р. (Zgórnjak, 1998, s.105). Попри загрозливу ситуацію на фронті, значна частина чоловіків ухилялася від призову. Це підтверджують звіти повітової команди поповнення (ПКП) “Львів”, юрисдикція якої поширювалась на територію Львова, Львівського, Сокальського та Жовківського повітів. Так, у травні 1920 р. медичною комісією з 422 осіб придатними визнано 199 (197 – римо-католики, 2 – юдеї). У підсумку до війська відправлено лише 125 рекрутів, оскільки 74 особи не з'явилися у пункти відправки до війська. Водночас, згідно зі звітом, повністю непридатними визнано 42 особи, відтерміновано призов на рік – 119, зараховано до посполитого рушення – 44, відправлено на лікування – 18 (САВ, зesp. I. 300.7 (212), к. 9–14). Результати призову у травні по інших повітах достеменно не відомі. На підставі доступних ситуаційних рапортів призов можна визнати провальним. Так, згідно зі звітами поліції за травень, у Чортківському повіті “призов до війська не відбувся, навіть не брали усіх добровольців”, а “ПКП щойно завершує підготовку до його проведення і невдовзі має бути розписано роботу призовних комісій, але терміни ще не відомі” (ДАТО, ф. 274 (1, 19), арк. 63 зв.). Однак і у червні призов у Чортківському повіті не відбувся, а до війська відправили лише частину добровольців (ДАТО, ф. 274 (1, 19), арк. 65).

У червні результати призову на території тієї ж ПКП “Львів” виявилися ще гіршими. Так, згідно зі звітом, з 713 рекрутів після медичного огляду до війська відправлено 340 осіб (339 – римо-католики, 1 – юдей), а 27 надано відтермінування на один рік, 65 – визнано непридатними до служби, 192 – відправлено на лікування, 38 – зараховано до посполитого рушення, 51 – не прийнято остаточного рішення (див. табл. 1) (САВ, зesp. I. 300.7 (212), к. 41–46 verte). Більшість призовників мала військовий досвід: 132 служили у польській армії, 67 – в німецькій, 32 – в австро-угорській, 9 – колишні “легіонери”. Водночас 100 осіб мали ще здобути цей досвід. За соціальним статусом: найбільше рекрутів були селянами – 140, робітники – 55, ремісники – 32, наймані працівники – 31, студенти – 24, учні середніх шкіл – 23, торговці – 19, вільні професії – 10, інші професії – 5, поліція – 1. Щодо рівня освіти: 194 з них мали лише початкову освіту, 99 – незакінчену середню, 20 – закінчену середню, 8 – незакінчену вищу, 2 – повну вищу, 17 – повністю безграмотні (САВ, зesp. I. 300.7 (212), к. 47–53).

В узагальненому звіті лікарських комісій зазначалось, що відбувався свідомий опір призову до війська, інколи чоловіки з цілих ґмін не з'являлися на медичний огляд. Аналізуючи результати призову, командування Генерального округу “Львів” у рапорті до Головного управління державної поліції Малопольщі у Львові від 5 липня 1920 р. констатувало, що, з одного боку, на них могла вплинути більшовицька агітація, а з другого – інтенсивні сільськогосподарські роботи – жнива (ДАЛО, ф. 108 (1, 680), арк. 22).

Таблиця 1
Результати призову повітової команди поповнення “Львів”
у червні 1920 р. (м.Львів, Львівський, Жовківський, Сокальський повіти)⁷

Річник	Повіти	Всього призовників	З'явилося на огляд до медичної комісії						Не прийнято рішення	Відправлених до війська
			Придатні		Непридатні до негайного призову					
			Видано повісток	Відтерміновано на 1 рік	Непридатні	Від терміновано за станом здоров'я	Посполите рушення	Всього		
1896	м.Львів	39	17	2	6	3	8	17	3	17
	ПКП “Львів”	99	44	3	16	6	14	36	1	44
1897	м.Львів	12	6	–	–	3	3	6	–	6
	ПКП “Львів”	34	19	1	3	4	5	12	2	19
1898	м.Львів	12	7	1	1	1	2	4	–	7
	ПКП “Львів”	42	25	1	4	4	6	14	2	25
1899	м.Львів	16	10	1	2	1	1	4	1	10
	ПКП “Львів”	52	33	2	8	6	2	16	1	33
1900	м.Львів	112	46	7	6	47	–	53	6	46
	ПКП “Львів”	210	98	9	13	72	4	89	1	98
1901	м.Львів	129	57	8	11	42	–	53	1	57
	ПКП “Львів”	276	121	11	21	100	7	128	1	121
Львів (1896–1901)		320	143	19	26	97	14	137	2	143
ПКП “Львів” (1896–1901)		713	340	27	65	192	38	295	5	340

У липні охочих іти до війська стало ще менше. Так, згідно зі звітом ПКП “Львів”, до війська планувалось призвати 192 особи, з них лікарсько-оглядові комісії визнали придатними до служби 112 осіб (серед яких 111 римо-католиків) (САВ, зesp. I. 300.7 (212), к. 61–68 verte). Більшість новобранців мала военний досвід: 64 служили в австро-угорській армії, 23 – у польській, 2 – колишні “легіонери”, 23 особи не мали воєнного досвіду. Як і в червні, найбільше – 38 – рекрутів становили селяни, 26 – ремісники, 16 – робітники, 10 – студенти, 5 – учні середніх шкіл, 3 – торговці, 1 – поліцейський, 5 – вільнонаймані, 8 – інші професії. Щодо рівня освіти: 76 мали початкову освіту, 17 – незакінчену середню, 4 – незакінчену вищу, 3 – повну середню, жодної особи з вищою освітою, 12 – безграмотні (САВ, зesp. I. 300.7 (212), к. 54–60).

⁷ САВ, зesp. I. 300.7 (212), к. 41–46 verte.

Більшість рекрутів походила зі Львова і Львівського повіту – 44 і 45 відповідно. Натомість, у Сокальському та Жовківському повітах призов виявився провальним. У ситуаційному рапорті державної поліції за липень стверджувалося, що у Львівському повіті “явка до війська надзвичайно слабка”, у Жовківському “призов даремний, бо призовники ховаються по лісах”, а у Сокальському “призов не дав очікуваного результату” (див. табл. 2) (ЦДІА, ф. 146 (8, 3822), арк. 6 зв.). Однак Львів і Львівський повіт були радше винятком, оскільки в інших повітах явка рекрутів була ще нижчою. У згаданому ситуаційному рапорті поліції стверджується, що у Рава-Руському, Рудківському, Бібрському, Городоцькому (*Gródek Jagielloński*) повітах мобілізовано вкрай мізерну кількість новобранців, а у багатьох призов взагалі виявився провальним.

Щоб компенсувати значний недобір, Рада Оборони Країни 14 липня 1920 р. прийняла рішення мобілізувати юнаків 1890–1894 р. н. (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 58 (363), 1920, s.992), а 11 серпня – чоловіків 1885–1889 і другої половини 1902 р. н. (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 58 (363), 1920, s.992). Однак, попри перемоги над більшовицькими військами і їх відступ, результати призову у Східній Галичині залишалися незадовільними. Так, згідно зі звітом призову чоловіків 1890–1894 р. н., до лікарсько-оглядових комісій на території адміністрування ПКП “Львів” з 3 912 з’явилося лише 1786 призовників. За рішенням комісії, повістки вручено 857 особам, однак до війська в підсумку потрапило лише 823 рекрути (див. табл. 3), більшість з яких, як і у попередні місяці, була зі Львова і Львівського повіту – 274 і 477 осіб (CAW, zesp. I. 300.7 (212), k. 85–92).

У серпні–жовтні 1920 р. у контрольованих повітах Східної Галичини відбувся призов юнаків 1885–1902 р. н. У повітах навколо Львова результати виявилися катастрофічно низькими. У Перемишлянському повіті призов пройшов у два етапи: 1) 7–13 серпня – чоловіки 1895–1902 р. н., коли з 1800 осіб до призовних комісій прибуло 800 осіб, з яких лише 420 відправили до війська (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 75); 2) 24–26 жовтня – призов 1885–1902 р. н.: з 1168 осіб до призовної комісії з’явилося 371 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 44). У Жидачівському повіті з 567 осіб 1895–1902 р. н. до лікарської комісії (9–12 серпня) прибуло лише 264 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 81–82). У Стрийському повіті 15–16 серпня відбувся призов чоловіків 1890–1894 р. н., 1–2 вересня – 1885–1889 і інших років. За цей час лікарсько-оглядову комісію пройшло 993 особи, але скільки з них визнано придатними до служби у війську – невідомо. Про кількість усіх військовозобов’язаних Стрийське староство не повідомляло, оскільки через паніку і поспішну евакуацію очільники гмін такої інформації не надали (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 37–37зв.). 18 серпня у Сколівському повіті відбувся призов чоловіків 1890–1894, 7 вересня – 1885–1889 р. н. Зі 129 осіб на огляд лікарської комісії прибуло 84, 70 з яких визнано придатними до служби (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 36–36зв.).

Не краща ситуація склалась і у повітах навколо Станіслава. 2–4 серпня 1920 р. у Косівському повіті відбувся призов чоловіків 1895–1902 р. н. До призовних комісій мало прибути 307 осіб. В підсумку з’явилося 89, придатними до служби визнано 74, не з’явилося 218 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 29). У Долинському повіті призов проходив 2–5 серпня. З очікуваних 457 осіб до призовних комісій з’явилося 256, з яких лише 157 відправлено до війська, а 44 взагалі звільнено від служби. При цьому 83 рекрути походили з Болехова, Долини і Рожнятова, а 74 – з сільської місцевості (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 33). У Калуському повіті ситуація виявилась ще драматичнішою.

Таблиця 2

Результати призову повітової команди поповнення “Львів” у липні 1920 р.
(м. Львів, Львівський, Жовківський, Сокальський повіти)⁸

Річник	Повіт	Всього призовників	З'явилося на огляд до медичної комісії							Відправлених до війська
			Придатні		Непридатні до негайного призову			Не прийнято рішення		
			Видано повісток	Відтерміновано на рік	Непридатні	Відтерміновано за станом здоров'я	Посполите рішення		Всього	
1896	м. Львів	26	8	–	3	4	11	18	–	8
	Львівський	14	10	–	1	2	1	4	–	10
	Сокальський	4	2	–	1	–	1	2	–	2
	Жовківський	5	–	–	–	1	3	4	1	–
	Всього	49	20	–	5	7	16	28	1	20
1897	м. Львів	13	8	–	1	3	–	4	1	8
	Львівський	9	7	–	1	–	1	2	–	7
	Сокальський	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Жовківський	3	2	–	–	–	1	1	–	2
	Всього	25	17	–	2	3	2	7	1	17
1898	м. Львів	11	7	–	1	1	2	4	–	7
	Львівський	9	8	–	–	–	1	1	–	8
	Сокальський	4	2	–	1	–	1	2	–	2
	Жовківський	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Всього	24	17	–	2	1	4	7	–	17
1899	м. Львів	11	9	–	–	1	1	2	–	9
	Львівський	7	6	–	–	1	–	1	–	6
	Сокальський	4	3	–	–	1	–	1	–	3
	Жовківський	1	1	–	–	–	–	–	–	1
	Всього	23	19	–	–	3	1	4	–	19
1900	м. Львів	18	12	–	–	4	2	6	–	12
	Львівський	9	7	–	–	1	–	1	1	7
	Сокальський	1	–	–	1	–	–	1	–	–
	Жовківський	3	–	–	1	–	2	3	–	–
	Всього	31	19	–	2	5	4	11	1	19
1901	м. Львів	25	12	–	1	8	4	13	–	12
	Львівський	11	7	–	–	3	1	4	–	7
	Сокальський	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Жовківський	4	1	–	–	2	1	3	–	1
	Всього	40	20	–	1	13	6	20	–	20
Всього		192	112		12	32	33	77	3	112

⁸ CAW, zesp. I. 300.7 (212), k. 61–68 verte.

Таблиця 3

**Результати призову ПКП “Львів” чоловіків 1890–1894 р. н.
(м. Львів, Львівський, Жовківський, Сокальський повіти)**

		К-ть призовників	Прибули на огляд	Ухилилися від огляду	Видано повістку	Непридатні	Відтерміновано на 1 рік	Відтерміновано за станом здоров'я	Посполите рушення	Не прийнято рішення	Відправлені до війська
1894	Львів	180	132	48	61	11	8	17	0	35	58
	ПКП “Львів”	785	421	364	230	37	24	57	26	47	214
1893	Львів	171	139	32	61	12	6	23	0	37	59
	ПКП “Львів”	828	356	472	187	36	6	53	21	53	185
1892	Львів	164	133	31	55	12	14	15	3	34	53
	ПКП “Львів”	717	316	401	148	34	34	35	22	43	146
1891	Львів	196	148	48	49	17	13	23	0	46	49
	ПКП “Львів”	772	355	417	152	38	24	60	20	61	140
1890	Львів	214	164	50	55	13	7	19	4	66	55
	ПКП “Львів”	810	338	472	140	27	28	45	21	77	138
Разом Львів		925	716	209	281	65	48	97	7	218	274
Разом ПКП “Львів”		3912	1786	2126	857	172	116	252	110	281	823
*Відтермінування на рік видане через родинні обставини чи професійну діяльність											

Призовна комісія урядувала 7, 9, 11, 12 і 19 серпня. З запланованих 922 осіб 1890–1902 р. н. на огляд лікарської комісії з'явилося лише 280 осіб, 642 – ухилилося (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 41 зв.). Не краща ситуація склалась і в інших повітах: у Тлумацькому з 401 особи 1890–1894 р. н. з'явилося 52 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 46), у Богородчанському – з 295 осіб 1890–1902 р. н. – 138 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 31), у Снятинському – з 546 осіб 1895–1902 р. н. – 268 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 77), у Надвірнянському – з 618 осіб 1895–1902 р. н. – 399 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 71). При цьому про кількість визнаних придатними до служби і мобілізованих місцеві власті не повідомляли. У Рогатинському повіті призов відбувся 2–4 серпня. Згідно з повідомленням староства від 13 листопада 1920 р., до призовної комісії очікували 963 особи 1896–1901 р. н. (кількість призовників 1895 і 1900 р. н. невідома). У підсумку прибуло 757, однак яку кількість з них визнано придатними до служби і відправлено до війська невідомо (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 47, 54–55). До того ж, 24–26 жовтня 1920 р. відбувся призов юнаків 1890–1894 р. н., результати

якого староство в Рогатині не могло надати, оскільки список рекрутів був складений призовною комісією в день її урядування в одному примірнику, а у місцевих властей копії не залишилося (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 53).

Найкритичніша ситуація склалась у прикордонних з УСРР повітах, окупованих більшовиками. Призов частково встигли провести там ще до приходу Червоної армії лише у деяких повітах, наприклад, Бережанському, де 2–4 серпня відбувалася мобілізація чоловіків 1895–1902 р. н., 17 серпня – 1890–1894 р. н., а 20–22 жовтня – 1885–1889 р. н. Згідно зі звітом від 29 жовтня 1920 р., з 1584 осіб до призовних комісій прибуло 858 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 65). У Зборівському повіті призов відбувся аж 15–22 листопада. В результаті з 887 осіб 1885–1902 р. н. придатними до служби визнано лише 389 (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 56). Водночас у Бучацькому повіті станом на 12 жовтня, Борщівському – на 18 жовтня, Терехівському – на 2 листопада, Золочівському – на 25 жовтня, як повідомляли місцеві власті, призов не відбувся взагалі (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 48, 64, 67, 80).

Скільки загалом галичан було мобілізовано, достеменно не відомо. В архівах збереглися поодинокі звіти, які частково відображають результати мобілізації. Згідно зі звітом Командування генерального округу “Львів” (*Dowództwo Okręgu Generalnego Lwów*), на 10 вересня 1920 р. повітові команди поповнення завершили основний етап мобілізації чоловіків 1890–1894 р. н.: до війська відправлено 7 252 чол., з яких 6884 уже попередньо служили у війську, а 368 – не мали військового досвіду. Проте, стверджувалось у згаданому звіті, додатковий набір надалі тривав, оскільки “через несвоечасне прибуття до повітових команд поповнення і небажання служити важко спрогнозувати, коли завершиться додатковий набір”. Щодо релігійної приналежності новобранців: 7 244 – римо-католики, 2 – протестанти, 1 – православний, 3 – інші християнські течії, 1 – юдей, 1 – інші нехристиянські течії (САВ, зesp. I. 300.7 (212), к. 104 verte). Наведені у звітах повітових староств статистичні дані дають підстави констатувати, що призов став провальним.

Причин неявки можна назвати декілька. Насамперед, це небажання багатьох галичан, особливо селян, іти до армії. Тому кількість осіб, що добровільно прибули на огляд до лікарських комісій, була доволі мала, а значна частина була доправлена місцевими властями і поліцією у примусовому порядку. Про це свідчить звіт старости Коломийського повіту про результати призову юнаків 1885–1902 р. н. від 20 жовтня 1920 р. Так, на огляд до лікарської комісії очікувалось 2552 особи, а прибуло 861, з яких 295 добровільно, а 566 – у примусовому порядку. Не з'явилася 1691 особа (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 68). Подібна ситуація спостерігалась і в інших повітах Східної Галичини.

Важливу роль відіграв суб'єктивний фактор – низький рівень національної свідомості, слабе усвідомлення обставин, в яких опинилася країна. Це доволі влучно описав староста Сколівського повіту, проаналізувавши результати мобілізації у звіті від 26 вересня 1920 р.:

“При нагоді варто зауважити, що як у самих призовників, так і в їхніх родин відсутнє найменше почуття обов'язку, ані взагалі розуміння важливості подій.

Практично усі намагаються отримати звільнення від служби, а як бачать, що не можуть цього реалізувати, ухиляються від призову або ж дезертирують з відділів і ховаються по лісах [...] Наскільки малою є тут національна свідомість і розуміння потреб країни, підтверджує той

факт, що при кожному призові доходило до сцен, які провокуються плачем, лементом і криком матері і дружини рекрутів.

Також виявлено дуже часті випадки, коли вже призвані до війська намагаються усіма способами звільнитися, мотивуючи свої просьби найрізноманітнішими правдивими і неправдивими фактами.

Найчастіше стверджують, що лише є римо-католиками, але не почуваються поляками, а кимось іншим, наприклад, німцем, чехом, угорцем і т. ін., залежно від звучання прізвища, якщо звучання не є чисто польським". (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 36 зв.)⁹

На нашу думку, низька явка була зумовлена ще й кількома суто об'єктивними причинами. По-перше, чимало чоловіків призовного віку перебувало на заробітках поза межами країни, зокрема у США, на чому наголошувало керівництво Снятинського повіту (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 77). По-друге, у списки військовозобов'язаних повітові старости вносили осіб, які вже були призвані в інших повітах або перебували у полоні в Росії чи Італії як військовополонені колишньої вже австро-угорської армії, загинули чи пропали безвісти на полі бою Першої світової війни (ЦДІА, ф. 146 (35, 19), арк. 69). По-третє, багатьох чоловіків стримували від мобілізації інфекційні хвороби (грип ("іспанка"), тиф) та поганий фізичний стан (Каніа, 2020, s.51–52).

Підсумовуючи результати мобілізації влітку–восени 1920 р. у Східній Галичині, можна констатувати, що офіційно призову і відправки до війська українців (греко-католиків чи православних) не відбувалося. Цілком очевидно, що військово-політичне керівництво Польщі, остерігаючись непередбачуваних наслідків збільшення кількості національних меншин у війську, вирішило не мобілізувати українців Східної Галичини. Причину відмови вичерпно обґрунтував керівник поліції у Львові у рапорті від 19 липня 1920 р. до президії Намісництва:

“Сама думка спонукати українське населення Східної Галичини до боротьби з більшовицькою Росією та створення для цього з них хоча б найбільшої добровольчої армії заслуговувала б на особливе визнання.

Однак, з другого боку, дозволю собі зауважити, що, зважаючи на стан політичних відносин і ставлення українців Східної Галичини до польської державності і суспільства, цей експеримент може містити в собі серйозну загрозу для держави і створювати різні небезпечні ускладнення.

Командування генерального округу поділяє думку дирекції поліції, але для отримання з цього приводу чітких інструкцій звернулося через телеграф до головних військових властей у Варшаві". (ЦДІА, ф. 146 (6, 1409), арк. 356)

Факт, що галичани-українці не підлягали мобілізації, підтверджувало командування генерального округу V (Краків) у рапорті до Міністерства військових справ від 22 серпня 1920 р. Аналізуючи причини провалу призову, командування генерального округу V (Краків), серед іншого, констатувало:

⁹ Низький рівень національної свідомості, трактування мобілізації як засобу боронити майно й інтереси заможних верств і євреїв, а не як оборона країни, знеохочували багатьох іти до війська. Так, у ситуаційному рапорті поліції за липень 1920 р. стверджено, що у Жидачівському повіті “бідніша верства поляків ухиляється від військової служби, говорячи, що за панів та євреїв не воюватимуть, оскільки американське борошно та цукор лише пани та євреї їдять” (ЦДІА, ф. 146 (8, 3822), арк. 6 зв.).

“З русинів західної Малополющі (йдеться про Лемківщину. – І. М.) лише дуже невеликий відсоток зголошується до призову. Більшість гмін розпорядження польських властей цілком ігнорує. Рядові русини масово дезертирують, переходячи до Чехословаччини, або ж творять в окремих районах озброєні банди, які нападають навіть на польські органи влади, як це сталося 5 липня в гміні Ізби Грибовського повіту, де банда дезертирів з 40 озброєних чоловіків напала на місце розташування четвертої роти батальйону охорони і лише завдяки рішучій поставі військових не дійшло до кровопролиття [...]”

Не менш важливою причиною, через яку русини ухиляються від військової служби, є факт, що русинів зі східної Малополющі не призивають до військової служби, а у західній Малополющі вони є військовозобов'язані”. (CAW, zesp. I. 371.5/A (68), k. 327–328)¹⁰

Зважаючи на суспільно-політичну ситуацію у Східній Галичині, настрої частини військових Дієвої армії УНР, передусім галичан, військово-політичне керівництво Польщі, подібно, доволі швидко відмовилось від ідеї призвати до армії представників національних меншин, насамперед українців. Підтвердженням цього, хоча й непрямим, є той факт, що місцеві власті, публікуючи в газетах інформацію про дати проходження новобранцями лікарсько-медичного огляду, у більшості випадків наголошували, що очікують юнаків саме польської національності (Powszechny pobór roczników 1890–1894, 1920, Gazeta Lwowska, 165, 23 lipca, 1920, s.5; Pobór roczników 1898–1902 we wschodnich powiatach Wschodniej Małopolski, 1920, Gazeta Lwowska, 171, 30 lipca, 1920, s.1).

Побоювання поляків щодо доцільності призову українців зі Східної Галичини до війська підтверджує нереалізована спроба командування Дієвої армії УНР поповнити особовий склад за рахунок галичан. Відступ армії УНР за Збруч створив труднощі для її доукомплектування. Про це вже в липні 1920 р. у доповідній записці Головному отаману військ УНР Симону Петлюрі повідомляв голова військової секції при дипломатичній місії УНР генерал-поручник Віктор Зелінський:

“Перенесення театру військових подій на територію Польщі оказало свій вплив на справу формування армії У.Н.Р., позаяк з залишенням власного терену Українська армія позбавилась головного засобу укомплектування, а саме – проведення мобілізації. Існуючи до цього часу Українські військові частини (6 піших Стрілецьких дивізій, 6 запасових бригад і так і.) уявляють в своєму наочному і бойовому складу досить незначни и малочисельни відділи з тих причин, що предназначавшись з початку формування як кадр майбутньої Армії, вони не встигнувши навіть скомплектоватись до призначених норм, мусили вирушити на фронт, де перебувають і зараз, приймаючи активну участь в військових акціях проти більшовиків”. (Archiwum Instytutu Józefa Pilsudskiego w Ameryce, zesp. 701 (7, 1), s.57)

¹⁰ Аналогічну причину зриву призову серед українців наводить керівництво Саноцького повіту: “Причину масової неявки русинів слід шукати у ймовірній агітації зі сторони як руських, так і єврейських чинників, а також у тому, що у сусідньому повіті русинів взагалі не кличуть до військової служби. Русини до жодного огляду тут не з'являються, хіба що у примусовому порядку” (ЦДА, ф. 146 (35, 19), арк. 134).

За згодою польської сторони, з лютого 1920 р. у м. Ланьцут діяла Українська збірна станиця. Звідси з 20 липня по 20 серпня 1920 р. до української армії відправлено 2 431 офіцерів і рядових (Karpus, 2010, s.23). Поза тим, дозволено було вербувати українців з числа полонених більшовиків, а також серед галичан, яких на початку лютого 1920 р. чимало утримувалось у таборах для інтернованих осіб (див. табл. 4). Однак лише незначна частина полонених погодилась поповнити ряди української армії. Відомо, що з табору в Тухолі¹¹ до кінця вересня 1920 р. до Армії УНР відправлено близько 200 осіб (Karpus, 2010, s.23)¹². Загалом упродовж липня–серпня 1920 р. зі збірної станиці в Ланьцуті до армії УНР відправлено близько 6 000 вояків (Руккас, 2016, с.68).

Поправити ситуацію, на думку командування армії УНР, можна було проведенням мобілізації у Східній Галичині. Для цього командування Дієвої армії УНР звернулося до командувача 6-ї армії і командування усієї польської армії за дозволом вербувати добровольців з числа галичан. Поза всяким сумнівом, намагаючись отримати дозвіл на мобілізацію українців, військово і політичне керівництво УНР не мало ані найменшого наміру сіяти сумніви щодо приналежності так званих східних кресів до Польщі. У відповідь 15 липня командування 6-ї армії дозволило на контрольованій нею території вербувати добровольців армії УНР і повідомило про своє рішення командування генерального округу “Львів” (Archiwum Instytutu Józefa Pilsudskiego w Ameryce, zesp. 701 (7, 1) s.169). Після цього командування Дієвої армії УНР оголосило початок набору добровольців і розпочало поширювати агітаційні матеріали в окремих повітах Східної Галичини (див. дод. 2). Пункти збору було організовано у Тернополі, Станіславові, Чорткові і Тереховлі (Werbunek do armii ukraińskiej, 1920, Kurjer Lwowski, 178, 22 lipca, 1920, s.6).

Перші відомості про агітацію вступати до армії УНР місцеві власті почали надсилати до галицького намісництва ще на початку другої декади липня. Так, 13 липня староста з Самбора повідомив президію Намісництва, що місцеві священники агітують вступати до українського війська, “мотивуючи необхідністю оборони від загрози навали більшовиків, ворожої як полякам, так і українцям” (ЦДІА, ф. 146 (8, 3818), арк. 2). 29 липня 1920 р. Командування генерального округу “Львів”, а 3 серпня Президія Намісництва надіслали керівникам повітів роз’яснення в якому стверджувалось, що “подібна акція не дозволена і її треба якнайенергійніше поборювати” (ЦДІА, ф. 146 (8, 3818), арк. 2).

4 серпня 1920 р. Українська військова місія у Варшаві звернулася до Міністерства військових справ за дозволом вербувати добровольців до Дієвої армії УНР (Archiwum Instytutu Józefa Pilsudskiego w Ameryce, zesp. 701 (7, 1), s.169). У відповіді від 6 серпня Міністерство військових справ повідомляло, що дозвіл проводити мобілізацію у Східній Галичині і на Холмщині (Люблінське воєводство) може дати лише Рада Оборони Країни (ЦДІА, ф. 146 (6, 1410), арк. 495). Того ж дня, 6 серпня, Міністерство військових справ повідомило Міністерству внутрішніх справ, що не дозволяло українській стороні проводити вербунок. При цьому чиновники воєнного відомства рекомендували бути обережними

¹¹ Навесні 1920 р. до табору в Тухолі переміщено близько 3 тис. стрільців і старшин Червоної Української Галицької армії, які під час походу польсько-українських військ на Київ у травні 1920 р. перейшли на їхній бік для продовження боротьби з більшовиками, однак згодом були інтерновані у Польщі (Енциклопедія історії України, 10, 2013, с.188).

¹² Цікаво, що багатьох з тих, хто зголосився воювати в рядах армії УНР, демобілізували у листопаді 1920 р. Після їх повернення додому командування державної поліції у Львові видало розпорядження вести за ними нагляд. А при виникненні підозри щодо здійснення ними активної антипольської діяльності, особливо, якщо йшлося про представників галицької інтелігенції, їх могли знову інтернувати в таборі в Тухолі (ДАЛЮ, ф. 108 (1, 687), арк. 78).

Таблиця 4
Військовополонені (офіцери, військові чиновники, старшини, рядові) інтерновані в Польщі (станом на початок лютого 1920 р.)¹³

Місцевість	Звання	Римо-католики	Греко-католики	Євангелісти	Православні	Юдеї	Мусульмани
Стшалково (Strzałkowo)	Офіцери	11	137	1	120	1	3
	Старшини і рядові	291	2800	34	3011	173	69
Щипйурна (Szczypiorna)	Офіцери	0	0	0	0	0	0
	Старшини і рядові	12	347	1	30	3	1
Ланцут (Lańcut)	Офіцери	2	2	0	103	0	0
	Старшини і рядові	29	867	3	1257	7	0
Львів* (Jałowiec)	Офіцери	0	12	0	30	0	0
	Старшини і рядові	3	317	0	120	2	0
Домб'є Dąbie**	Офіцери	4	3	2	190	0	0
	Старшини і рядові	113	222	6	1300	73	5
Біла Підляська (Biała Podlaska)	Офіцери	0	0	0	0	0	0
	Старшини і рядові	6	442	1	49	0	3
Замосць (Zamość)***	Офіцери	0	0	0	0	0	0
	Старшини і рядові	8	227	3	93	0	2
Влодава (Włodawa)****	Офіцери	0	0	0	0	0	0
	Старшини і рядові	1	469	1	0	0	0
Вадовіце (Wadowice)	Офіцери	1	18	0	8	0	0
	Старшини і рядові	52	1687	3	296	0	0
Брест-Литовський*	Офіцери	–	–	–	–	–	–
	Старшини і рядові	28	380	–	–	–	–
Разом офіцерів і військових чиновників		18	172	3	451	1	3
Разом старшин і рядових		51	7758	52	6156	258	80
<p>* Йдеться про розподільчу станцію у Львові, відому як Ялівець (Jałowiec), також про розподільчу станцію у Брест-Литовську. ** З трьох утримуваних в таборі офіцерів греко-католиків була одна жінка, серед 222 рядових греко-католиків теж була одна жінка, серед 113 рядових римо-католиків було шестеро жінок. *** Замосць і Краснік (Zamość, Krasnik) – робітничий загін полонених № 15/II. **** Влодава, Бялополе, Гренжувка (Włodawa, Białopole, Gręźówka) – робітничий загін полонених № 16/II.</p>							

¹³ Таблиця складена на підставі звітів керівництва таборів, де утримували інтернованих українців (CAW, zesp. I. 300.7 (274), к. 257–274).

у взаєминах з українським союзником. На відміну від командування генерального округу “Львів” і керівництва Галицького намісництва, Міністерство військових справ рекомендувало стежити (!) за діями українських військових, але при цьому “не чинити опору і надмірно не забороняти, аби не спровокувати небажаної і некорисної для нас реакції, особливо в армії генерала Павленка” (ЦДІА, ф. 146 (6, 1410), арк. 495).

Протягом серпня–вересня українська сторона не проводила агітації вступати до наддніпрянських частин. Це підтверджують рапорти старост з Дрогобицького, Косівського, Яворівського, Долинського, Сокальського, Рава-Руського, Заліщицького повітів (ЦДІА, ф. 146 (6, 1410), арк. 502–504; ЦДІА, ф. 46, (8, 3818), арк. 1–4, 14–25). Аби активізувати справу призову, Українська військова місія в Варшаві 28 серпня звернулася до Ради Оборони Країни, стверджуючи, що цивільна та військова адміністрація на місцях паралізує усі спроби мобілізації. З огляду на це, українська сторона просила дозволити вербування добровольців до Дієвої армії УНР на теренах Холмщини та Східної Галичини (Archiwum Instytutu Józefa Pilsudzkiego w Ameryce, zesp. 701 (7, 1), s.169–170).

2 вересня 1920 р. польська сторона дала дозвіл здійснювати набір до Дієвої армії УНР на теренах Томашівського, Влодавського, Грубешівського і Холмського повітів. Але вже через кілька днів, 9 вересня, II відділ Генерального штабу повідомив свою позицію щодо можливої мобілізації українців зі Східної Галичини і колишньої Холмської губернії до армії УНР: “У відповідь на лист від 28. VIII. Nr 656. Командування В[ійська] П[ольського] повідомляє: справа вербування добровольців у Холмській губернії і Східній Галичині в даний час не є актуальною, оскільки на цих територіях постійно тривають воєнні дії” (Archiwum Instytutu Józefa Pilsudzkiego w Ameryce, zesp. 701 (7, 1), s.168).

Наскільки успішною стала вербункова акція, скільки галичан вступило до лав армії УНР, не відомо. Однак повітові старости у своїх звітах повідомляли, що випадків вступу галичан до лав наддніпрянської армії не фіксовано. Лише у Яворівському повіті двоє колишніх військовиків Української Галицької армії цікавилися у старости службою в армії УНР. Отримавши запевнення, що у керівництва повіту інформації з цього приводу немає, обоє, як повідомлялось у рапорті, “залишились на місці і занехали свої плани” (ЦДІА, ф. 146 (8, 3818), арк. 19).

Врешті-решт, 12 жовтня 1920 р. між Річчю Посполитою та більшовиками було підписано “Договір про перемир'я й прелімінарні умови миру між Українською СРР і Російською СФРР”, що ознаменував завершення воєнних дій і відкривав дорогу до укладення мирного договору.

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки. Призов у Східній Галичині влітку–восени 1920 р. не виправдав очікувань керівництва країни – більшість призовників зігнорувала заклик вступати до армії. Це зумовлено несприятливим розвитком ситуації на фронті (наступом більшовиків, дезертирством, панікою), дезорганізацією адміністративного апарату (через паніку, поспішну евакуацію), інфекційними хворобами, більшовицькою пропагандою. Провал призову зумовлений також суб'єктивними факторами – низьким рівнем національної свідомості рекрутів, слабким розумінням трагічних обставин, в яких опинилася країна, небажанням служити/воювати через зайнятість у власному господарстві, інстинктом самозбереження, боягузством тощо.

Задум призивати українців до польської армії був приреченим із самого початку з огляду на напружені суспільно-політичні відносини, їх негативне ставлення до польської держави, непередбачуваність розвитку ситуації у випадку збільшення українців у війську. Зваживши на все це, керівництво країни доволі швидко відмовилось від цього задуму.

З хати до хати! З рук до рук!

Галицький Хлопе!

В далекій країні, в московських землях іде походом на хлонську українську землю червона армія. Вже третій раз толочить она хлонські лани, пускає в димом села, навогне давні царські турми, стріляє і вішає найліпших її синів, новими могилами городить богату українську землю.

А тепер намірає вступити також кровавий походом на зруйновану нещасну галицьку землю, ватопити її в море аніщеної і крові, заткнути над нею свій кровавий, ненаситний більшовицький прапор. Несе она з собою беззаконня, несправні ревізії і рабунки, нищення Святої Віри і Церкви, гноблення і переслідування священників, нищення родинних авлаків та супружжя, отуманюючи червону школу, кровавий терор, революційні суди, розстрілюючи і смерть. Несе она безпартийні папірові гроші неімовірно подорожніми средствами поживи і цілковитий брак средств щоденної потреби.

А в слід за нею тягнуть ся мов круки червоної комісарії і кричать „воля“ а розпинають народ, нищать его мову в уряді і школі, нищать его весь культурний і народний доробок.

А Вам селяне, несуть они еще один дарунок. Несуть Вам веспільноту землі, себто у них так звану комуну. Під їх владою ти хлопе, не хазяїн а наймит на своїй землі. Віддай свою святую земельку, віддай праїдний лан, віддай присуплений ґрунт, дай свою конину, корону та поросю, дай до великої спілки. А на тій спілці будеш робити, будеш поле орати і збирати, кониною своєю працювати, а що збереш, не буде твое. Бо ти комуніст, ти робиш то не для себе. Встаєш зі сходом сонця, до его захода ту святую землю своїм потом поливаєш, а по жнивях зерно віддаєш, а магазини віддаєш. Тобі пайку якусь дадуть, може щей капелюх, опаньчу, черевки, соли, нафти, мила допадуть — хоч твоїм то не буде. А праця Твоя тяженька живити буде тисячі ледарів та дармоїдів, сотки більшовицьких комісарів та тисячні червоної армії, які собі Божий світ хочуть огнем та шаблякою нищити, поки не стане на землі діявольський, більшовицький рай.

Не вірши слово? Питай синів і братів твоїх, що в полоні чи в галицькій Армії бачили сей гарний більшовицький рай. Питай тих, що тілами сво-

ими городили минушого року дорогу більшовицький ерлі в границі Галичини, пригадай собі тих, що пішли на ньо походом на Україну далеку, що своїми ністками засідали її лани широкі що кровю своєю поклали золотисті її ниви. Пригадай собі тих, що вірні своєму народови, кинуди більшовицькі сего року, обернули на них свої крики і арматя, хоч не знали, яка же їх доля. Пригадай собі тих, котрі повіставши за Збручом в кулі а українськими відділами і на підставі заключеної угоди, а польским більшовицьким жовітром понесли народні прапори над широкій Дніпро.

Подиви ся на твого брата, українського мужика, який по третій раз підносить свій крик щоби вигнати наїдника а хати. Правильні українськи війська нищать червоних на фронті. Тисячі повстанців на більшовицьких задах ріжуть мішечки більшовицькі, ріднають з землею їх оселі. Горять огнем бунту широкі простори України.

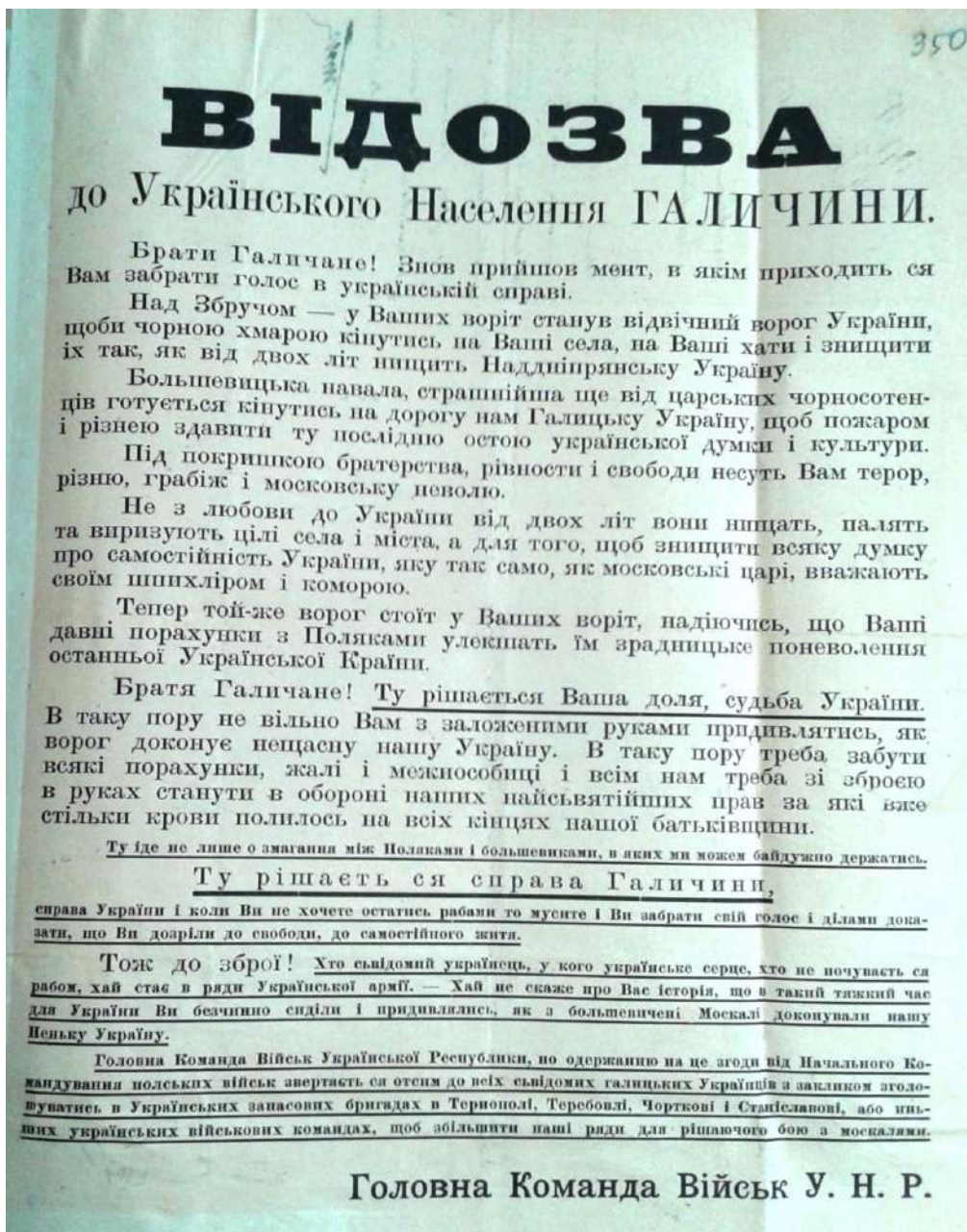
Гордо лопоче над ними народний хлонський стяг. Не заступить его червоної більшовицькой прапор, не дасть твій брат комуні данувати. А ти не тих, що в боях тих померли, що помордовані, катовані, розстрілювані і живішані більшовицькими а свій народ за его долю, лежать на улюблений своїй землі, разом з тими, що замкнені в червоних тюрмах викидають лучшою долі, кличуть до Вас з над берегів широкого Дніпра :

Не дайте червоним московским катам донести той святой землі, на якій лежать кости передків, батьків, синів і братів ваших, не вірте ардиним сплетням, які до Вас доходят, гоніть, вжжіть і віддавайте в руки властей людей, що за Юдин грів хочуть на Вас насадити криваве червоне ярмо, не дайте повести ся сльпий нечашти до населеня других народностей, яким доля судила замещувати з Вами сей край а против котрим Вас бурять, не стягайте на свою землю нового кровавого нещастя. Памятайте що більшовицьки не несуть вам добробуту, землі, щастя і свобода, бо они дають лише.

Неволю, комуну, кров і смерть.

УКРАЇНСЬКІ ХЛІБОРОВИ ПОВСТАВЦІ

¹⁴ ЦДА, ф. 146 (6, 1409), арк. 284.

¹⁵ Цю відозву 18 липня о 18 годині роздавав у Золочеві поручник українського штабу цивільним і військовим особам (ЦДА, ф. 146 (6, 1409), арк. 350).

Список посилань

- Голубко, В., Грицюк, В., Кривизюк, Л. та Лисенко, О., 2020. *Історія війн і військового мистецтва. У 3 т.*, 3. Харків: Фоліо.
- Державний архів Львівської області*, [неопубліковане джерело] ф. 108 (1, 680, 687).
- Державний архів Тернопільської області*, [неопубліковане джерело] ф. 274 (1, 19)
- Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922). Сборник документов. В 4 т.*, 3, 1974. Москва: Воениздат.
- Енциклопедія історії України. У 10 т.*, 1, 10, 2013. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Мельтюхов, М., 2011. *Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг.* Москва: Вече.
- Підкова І. і Шуст Р., ред. *Довідник з історії України: у 3 т.*, 2, 1995. Київ: Генеза.
- Руккас, А., 2016. 1920 рік: Польща і Україна у боротьбі проти спільного ворога – Радянської Росії. *Етнічна історія народів Європи*, 50, с.51–76.
- Центральний державний історичний архів України, м. Львів* [неопубліковане джерело], ф. 146 (6, 19, 35, 1409, 1410, 1411; 8, 3818, 3822)
- Швагуляк, М., 2013. Польська держава в концепціях західноукраїнських політичних середовищ (1920–1939). В: *Історичні студії. Українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії (др. пол. XIX–пер. пол. XX ст.)*. Львів: Тріада плюс.
- Archiwum Państwowe w Rzeszowie*, [неопубліковане джерело] zesp. 1246 (Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Rzeszowie), 14691.
- Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego*, [неопубліковане джерело] zesp. I.300. 5/A (Samodzielny Referat Informacyjny. Dowództwo Okręgu Korpusu nr V (Kraków), 68; zesp. I.371. 6/A (Samodzielny Referat Informacyjny. Dowództwo Okręgu Korpusu nr VI (Lwów), 49; zesp. I.300. 7 (Oddział I Ministerstwa Spraw Wojskowych 1918–1921), 212, 274.
- Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej*, 2, 1918.
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 7 (44), 52 (320), 58 (363), 1920.
- Kania, L., 2020. Stosunek społeczeństwa polskiego i mniejszości narodowych do obowiązku służby wojskowej w czasie wojny z Rosją bolszewicką (luty 1919–listopad 1920). *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 3, s.47–79.
- Karpus, Z., 2010. Український союзник Польщі в війні 1920 року. Walka oddziałów Української Республіки Ludowej u boku wojska polskiego i ich dalsze losy. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 7–8, s.16–33.
- Kowalski, T., 1996. Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1, s.72–81.
- Ohydni zbrodniarze, 1920. *Przegląd Poniedziałkowy*, 37, 27 lipca, s.2.
- Pobór roczników 1885–1889, 1920. *Kurjer Lwowski*, 206, 23 sierpnia, s.8.
- Pobór roczników 1898–1902 we wschodnich powiatach Wschodniej Małopolski, 1920. *Gazeta Lwowska*, 171, 30 lipca, s.1.
- Powszechny pobór roczników 1890–1894, 1920. *Gazeta Lwowska*, 165, 23 lipca, s.5.
- Sądy doraźne, 1920. *Gazeta Lwowska*, 167, 25 lipca, s.5.
- Stawecki, P., 2001. Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej. W: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w silach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s.11–37.
- Werbunek do armii ukraińskiej, 1920. *Kurjer Lwowski*, 178, 22 lipca, s.6.
- Wiadomości z Brodów, 1920. *Przegląd Poniedziałkowy*, 39, 10 sierpnia, s.2.
- Zakład Narodowy imienia Ossolińskich (Wrocław). Dział rękopisów. Papiery Kazimierza Sosnkowskiego*, [неопубліковане джерело] rkps.16501/II.

Zgórniak, M., 1998. Armia obywatelska czy naród pod bronią. Siły zbrojne Rzeczypospolitej w osiemdziesięcioleciu. W: *Do Niepodległości 1918 1944/1945 1989. Wizje-drogi-spełnienie*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, s.99–113.

References

- Central Military Archives*, [unpublished source] f. I.300, 5/A, 68; f. I.371, 6/A, 49; f. I.300, 7, 212, 274. (In Polish)
- Conscription of one year draftees 1885–1889, 1920. *Kurjer Lwowski*, 206, 23 sierpnia, s.8. (In Polish).
- Conscription of one year draftees 1898–1902 in the eastern counties of Eastern Małopolska, 1920. *Gazeta Lwowska*, 171, 30 lipca, s.1. (In Polish)
- Directives of Red Army Front Commanding (1917–1922): collection of documents*. In 4 v., 3: April 1920–1922. Moskva: Voenyzdat, 1974. (In Russian)
- Encyclopedia of the History of Ukraine*. In 10 v., 1, 10, 2013. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. (In Ukrainian)
- General conscription of one year draftees 1890–1894, 1920. *Gazeta Lwowska*, 165, 23 lipca, s.5. (In Polish)
- Hideous criminals, 1920. *Przegląd Poniedziałkowy*, 37, 27 lipca, s.2. (In Polish)
- Holubko, V., Hrycyuk, V., Kryvyzyuk, L. and Lysenko, O., 2020. *History of wars and martial arts*. In three volumes, 3. Kharkiv: Folio. (In Ukrainian)
- Journal of Laws of the Republic of Poland*, 7 (44), 52 (320), 58, (363), 81 (540), 1920. (In Polish)
- Journal of Military Commission Regulations*, 2, 1918. (In Polish)
- Kania, L., 2020. The Attitude of Polish Society and National Minorities to the Duty of Military Service during the War against Soviet Russia (February 1919–November 1920). *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 3, s.47–79. (In Polish)
- Karpus, Z., 2010. The Ukrainian ally of Poland in the war of 1920. The fight of the Ukrainian People's Republic units alongside the Polish army and their further fate. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 7–8, s.16–33. (In Polish)
- Kowalski, T., 1996. Conscription of national minorities to the army of the Second Republic of Poland. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1, s.72–81. (In Polish)
- Mel"tyukov, M., 2011. *Soviet-Polish Wars. Military and Political Confrontation. 1918–1939*. Moskva: Veche. (In Russian)
- Military Courts-Martial, 1920. *Gazeta Lwowska*, 167, 25 lipca, s.5. (In Polish)
- News from Brody, 1920. *Przegląd Poniedziałkowy*, 39, 10 sierpnia, s.2. (In Polish)
- Ossoliński National Institute. Manuscripts Department. Kazimierz Sosnkowski's papers*, [unpublished source] 16501/II. (In Polish)
- Pidkova I. and Shust R., red. *Handbook of Ukrainian history: in 3 v.*, 2, 1995. Kyiv: Heneza. (In Ukrainian)
- Recruitment to the Ukrainian army, 1920. *Kurjer Lwowski*, 178, 22 lipca, s.6. (In Polish)
- Rukkas, A., 2016. 1920: Poland and Ukraine in the Struggle against a Common Enemy – Soviet Russia, *Etnichna istoriya narodiv Yevropy*, 50, pp.51–76. (In Ukrainian)
- Shvahulyak, M., 2013. The Polish state in the concepts of Western Ukrainian political circles (1920–1939). In: *Istorychni studiyi. Ukrayinci na rozdorizhzhayax ta krutyx povorotax istoriyi (dr. pol. XIX–per. pol. XX st.)*. L"viv: Traida plus. (In Ukrainian)
- State Archives of Lviv Region*, [unpublished source] f. 108 (1, 680, 687); f. 1246 (14691). (In Polish)
- State Archives of Ternopil Region*, [unpublished source] f. 274 (1, 19). (In Polish)

Stawecki, P., 2001. Nationality Policies in the Army of the Second Republic of Poland. In: *National and religious minorities in the armed forces of the Second Republic of Poland 1918–1939*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, pp.11–37. (In Polish)

The Central State Historical Archives of Ukraine, City of Lviv, [unpublished source] f. 146 (6, 19, 35, 1409, 1410, 1411; 8, 3818, 3822). (In Polish)

Zgórniak, M., 1998. Civic Army of Nation under Arms. The Armed Forces of the Republic of Poland in the 1980s. W: *Do niepodległości 1918 1944/1945 1989. Wizje–drogi–spełnienie*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, pp.99–113. (In Polish)

CONSCRIPTION THAT DIDN'T HAPPEN (as to the question regarding the attempt for the conscription of Ukrainians into the Polish army in 1920)

Ihor MRAKA

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Local History
1 Uniwersytetska str., Lviv 79000, Ukraine
e-mail: igor_mraka@yahoo.com
ihor.mraka@lnu.edu.ua*

Abstract

Background: In the summer of 1920 the Polish-Soviet reached its apogee. While Soviet troops were approaching Warsaw, the fate of Polish statehood was to be decided. Having suffered numerous casualties, captivity and desertion of servicemen, the Polish army needed additional replenishment. Desertion, panic, self-harm of the military turned out to be especially destructive for the army, which badly undermined its fighting capacity. Under such circumstances, the Polish authorities took the decision to conduct general conscription campaign, which also included national minorities.

The topic of conscription into the Polish army in the summer of 1920 in Eastern Galicia, involving also Ukrainians, has not been the subject of special investigation. Some aspects are only partially mentioned in the works by Polish researchers. Domestic scientists have hardly touched upon this problem. Given this, the following topic remains its relevance.

Purpose: The work is aimed to analyze the circumstances under which the military-political authority decided to conduct additional conscription campaign into the Polish army in the summer of 1920, to determine the attitude of conscripts to military service duty, and to reveal the factors that influenced the mobilization and its results.

Results: The conscription campaign in Eastern Galicia in the summer and autumn of 1920 did not live up to the country authority's expectations, since most conscripts avoided joining the army. That was due to the unfavorable development of the situation at the front (Soviet offensive, desertion), disorganization of the administrative apparatus, because of panic, and hasty evacuation), infectious diseases, Soviet propaganda. The failure of conscription was also caused by some subjective factors such as low level of national consciousness of recruits, poor understanding of the tragic circumstances in which the country found itself, unwillingness to serve and fight owing to the work in households, survival instinct, and cowardice.

The attempt and idea to conscript Ukrainians into the Polish army was unrealistic from the very beginning due to the tense social and political relations, the negative attitude of Ukrainians towards the Polish state, and the unpredictable outcome of the situation in case of increasing number of Ukrainians in the army. Therefore, realizing the challenges associated with the growth of the number of Ukrainians in the army especially at the front country's authorities refused to implement this plan.

Key words: 1920, Polish Army, deserters, conscription, Eastern Galicia, national consciousness.